

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

**ОЛАШИН
Микола Васильович**

**АГРАРНІ ВІДНОСИНИ НА ЗАКАРПАТТІ
В ДОБУ ФЕОДАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ
ТА РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

07.00.09 – історіографія, джерелознавство та методи
історичного дослідження

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ – 1994

00756649 (.) Дисертація є рукопис

робота виконана на кафедрі нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського державного університету

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор
ЛЬКО Василь Іванович

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор
САРБЕЙ Віталій Григорович,
кандидат історичних наук
АТАМАНЕНКО Віктор Борисович

Провідна установа - Львівський державний університет
ім. І.Я.Франка.

Захист дисертації відбудеться " 2 " березня 1994 р.
о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
К 053.24.08 при Дніпропетровському державному університеті
(320625, ДСІ, м.Дніпропетровськ-10, пр.Гагаріна,72,
корп.І, ауд. 307).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розіслано " 28 " січня 1994 року.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат
історичних наук, доцент

Тутяк Л.С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Історична наука надає важливого значення теоретичній розробці аграрно-селянського питання. Дослідження аграрних відносин – поземельного, соціального, агрикультурного питань є важливим і актуальним.

Значний науковий і теоретичний інтерес представляють проблеми соціально-економічного розвитку Закарпаття, зокрема історія селянства в добу феодалізму. Дослідження аграрних відносин у краї в розглядуваний період дає можливість з'ясувати рівень і шляхи розвитку продуктивних сил у сільському господарстві, простежити зростання поміщицького землеволодіння, процес закріпачення селянства, еволюцію феодальної ренти, всебічно проаналізувати соціальну структуру села, показати становище і боротьбу селянства проти феодально-кріпосницького гніту.

Питання розвитку феодального і селянського господарства, зміни у поземельних відносинах, економічне і правове становище різних груп сільського населення, його побутові умови, а також боротьба за соціальне і національне визволення частково розглянуті у працях українських і російських істориків ХІХ–ХХ ст. Незважаючи на те, що ці дослідники представляли різні напрями в історичній науці, ними введено в науковий обіг значний фактичний матеріал, який і на сьогодні не втратив своєї цінності. Проте, не всі вони могли дати правдивого всебічного висвітлення аграрно-селянського питання.

Значних успіхів у науковій розробці багатьох проблем аграрної історії Закарпаття досягла радянська історіографія – опубліковано ряд монографічних праць і наукових статей, захищено кілька дисертацій. Проте ряд моментів соціально-економічної історії селянства краю вивчено недостатньо. З позицій сьогодення неоднозначною є оцінка окремих проблем, що розглядаються в опублікованих дослідженнях, вони вимагають певного уточнення, переосмислення.

Тільки всебічний аналіз досягнень історіографії з розглядуваної в дисертації проблеми може сприяти об'єктивному, глибокому висвітленню соціально-економічних відносин у закарпатському селі, науковій розробці історії селянства краю.

Актуальність теми кандидатської дисертації диктується і тим, що й досі в Україні немає узагальнюючої історіографічної праці про аграрні відносини на Закарпатті в добу середньовіччя. Праці провідних вітчизняних вчених, у яких аналізується розвиток історичної

науки в Україні за повоєнні роки, висвітлюють в основному загальні проблеми історіографії Закарпаття. В історіографічному плані опубліковано лише кілька статей, присвячених аналізу наукової спадщини українських, російських та радянських дослідників історії Закарпаття доби феодалізму. Актуальність історіографічного дослідження полягає і в тому, що об'єктивний, ретельний і вичерпний аналіз історичної літератури дозволяє виявити рівень наукової розробки проблеми і накреслити перспективи подальшого її вивчення. Саме цим і обумовлено вибір автором теми дисертаційного дослідження.

Предмет та хронологічні рамки дослідження. Об'єктом даного дисертаційного дослідження є праці українських та російських істориків XIX–XX ст., які зробили найбільш вагомий внесок у вивчення проблеми аграрних відносин на Закарпатті доби феодалізму (IX – середина XIX ст.). В основу аналізу та оцінки рівня науковості монографічних досліджень, нарисів, статей та повідомлень, опублікованих у новий та новітній час, покладено проблемно-хронологічний принцип. При цьому розбіжності у поглядах дослідників на те чи інше питання виділено в окремі групи.

При аналізі історичної літератури звертається увага на використання істориками відповідних джерел і доказовість їх положень. У роботі вказано також на ті питання, які зовсім не висвітлені або вивчені недостатньо і через це, в майбутньому, повинні стати предметом нового дослідження.

Ступінь наукової розробки теми. Питання історіографії аграрних відносин феодальної доби на Закарпатті досі у повному об'ємі не розглядалось. Однак, є ряд досліджень українських, російських та радянських істориків, у яких наголошується на окремих аспектах вказаної проблеми.

Серед українських істориків XIX – першої третини XX ст. найбільший внесок у розвиток історіографічних досліджень з історії України (і, частково, з історії Закарпаття) доби середньовіччя і початку нового часу зробили М.С.Грушевський, В.М.Гнатюк, Д.І.Дорошенко та І.О.Левицький. Так, М.С.Грушевський, характеризуючи розвиток української історіографії XVIII–XIX ст., аналізує і літературу з історії Закарпаття доби феодалізму.¹

1. Грушевський М.С. Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения//Украинский народ в его прошлом и настоящем: В 2 т. -Пг., 1914. -Т.1. -С.1-37; Він же. Об украинской историографии XVIII в.: Несколько соображений//Известия АН СССР. -1934. -Серия 7. -Т.3. -С.215-230.

Певний внесок в історіографію історії Закарпаття зробив видатний український вчений-етнограф, історик, фольклорист В.М.Гнатюк.¹ Його дослідження присвячені аналізу наукового доробку Ю.М.Жатковича, Ю.І.Венеліна-Гуци, Г.М.Стрипського та С.Ю.Перфецького і є свідченням посиленого інтересу В.М.Гнатюка до історії нашого краю.

Аналіз досліджень про Закарпаття (в т.ч. із розглядуваної проблеми) подано в змістовній праці Д.І.Дорошенка, яка охоплює всі проблеми української історіографії.² Важливе місце в українській історичній науці належить І.О.Левицькому, який плідно працював у галузі бібліографії.³ Його праці й сьогодні є незамінним довідником для науковців, а дослідник феодальної історії Закарпаття може почерпнути з них для себе багато цінного.

Протягом другої половини ХІХ - першої третини ХХ ст. проблемам історіографії історії Закарпаття найбільше уваги приділяли російські вчені, серед яких - Ф.Ф.Аристов, А.С.Будилович, К.А.Грот, О.О.Кочубинський, В.І.Ламанський, В.А.Францев, Ю.А.Яворський та ін. Так, Ф.Ф.Аристов опублікував наукову статтю, де всебічно проаналізував працю О.В.Духновича з історії Закарпаття.⁴

На початку ХХ ст. відомий російський історик К.А.Грот видав цікаву наукову історіографічну розвідку, в якій дано аналіз літератури, присвяченій історії слов'янських народів, що проживають у Карпато-дунайському регіоні.⁵ У цьому дослідженні вчений значне

1. Гнатюк В. Юрій Жаткович//Діло.-Львів, 1896.-4 грудня; Те ж саме//Літературно-науковий вісник (далі - ЛНВ).-1904.-Кн.Х-ХІІ.-С.206-207; Він же. Кілька причинків до біографії Юрія Гуци (Венеліна) з нагоди століття його уродин//Наукові записки Товариства ім.Т.Г.Шевченка (далі - НЗТШ).-Львів, 1902.-Т. ХІІІ.-Кн.3.-С.4-6; Він же. Роковини уродин Юрія Гуци (Венеліна)//ЛНВ.-1902.-Кн.У.-С.21-22; Він же. Доктор Гіядор Стрипський//Вперед.-1919.-№48; Він же. Праці проф.Е.Перфецького по історії Угорської Русі-України//Книжка.-Станіслав, 1922.-№4-7.-С.84-86.
2. Дорошенко Д. Огляд української історіографії.-Прага, 1923.
3. Левицкий И.Е. Галицко-русская библиография ХІХ столетия с указанием русских изданий в Угорщине и Буковине (1801-1886 гг.): В 2 ч.-Львов, 1888-1895; Він же. Прикарпатская Русь в ХІХ в. в биографиях и портретах: В 4 т.-Львов, 1898-1901; Він же. Галицко-русская библиография за роки 1772-1780//НЗТШ.-1903.-Т.ІІІ.-Кн.2.-С.1-44; Він же. Українська бібліографія Австро-Угорщини: В 3 т.-Львів, 1909-1911; та ін.
4. Аристов Ф.Ф. "Истинная история карпато-россов" А.В.Духновича. Значение А.В.Духновича, как угро-русского историка//Русский архив.-1914.-№5.-С.144-155.
5. Грот К.А. Карпато-дунайские земли в судьбах славянства и з русских исторических изучениях.-СПб., 1905.

місце відводить огляду праць з історії Закарпаття (в т.ч. і місцевих істориків).

Серед відомих російських славістів помітне місце займає І.І.Срезневський, до наукового доробку якого входять і праці, присвячені історії Закарпаття доби феодалізму ("Русь Угорская" та ін.). Ґрунтовний аналіз його наукової спадщини, у свій час, зробив В.І.Ламанський.¹ Інший автор - Є.Ю.Перфецький дослідив опубліковані видання, в яких розглядаються питання феодальної історії Закарпаття, а також проаналізував наукову діяльність першого історика краю - Іоанікія Базиловича.² Є.Ю.Перфецький, крім історіографії, досліджував і публіцистику краю.

Одним з провідних російських учених, який значну частину свого життя присвятив дослідженню історії Закарпаття, був О.Л.Петров. Він видав дев'ять томів "Материалов для истории Угорской Руси" і написав цінне історіографічне дослідження.³ У ньому вчений звернув увагу на необхідність вивчення історії Закарпаття, запропонував скласти реєстр всіх надрукованих документів (особливо тих, що стосуються урбаріальної реформи Марії-Терезії), наголосив на необхідності більш широкого використання матеріалів загальнодержавних переписів населення 1715 і 1720 років. Велику надію у розв'язанні згаданих проблем вчений покладав на місцеву інтелігенцію.

У кінці XIX ст. першу працю з історіографії історії Закарпаття написав відомий російський історик (галичанин за походженням) І.П.Філевич.⁴ У роботі аналізується література (що частково стосується і теми нашого дослідження), ставляться завдання перед майбутніми науковцями щодо вивчення актуальних проблем з історії краю. На початку XX ст. у Варшаві була опублікована ще одна історіографічна праця з історії Закарпаття, автором якої був професор місцевого університету В.А.Францев.⁵ Добре знання іноземних мов дало

-
1. Ламанский В. Измаил Иванович Срезневский (1812-1880 гг.). - М., 1890.
 2. Перфецкий Е.Ю. Обзор угорорусской историографии//Известия Отделения русского языка и словесности имп.Академии наук.-Пг., 1914.- Т.ХІХ.-Кн.І.-С.291-341; Він же. Перший історик Угорської України - Іоанікія Базилович: (3 нагоди 100-х роковин з дня смерті)// Наше минуле.-К., 1918.-Ч.З.-С.157-158.
 3. Петров А. Задачи карпаторусской историографии.-Прага, 1930.
 4. Филевич И.П. Угорская Русь и связанные с нею вопросы и задачи русской исторической науки.-Варшава, 1894.
 5. Францев В.А. Обзор важнейших изучений Угорской Руси.-Варшава, 1901.

можливість досліднику глибоко проаналізувати значну кількість історичної літератури і дати їй відповідну оцінку.

Значний вклад в історіографію історії Закарпаття вніс Ю.А.Яворський.¹ У його працях розглянуто наукову діяльність російських дослідників О.Л.Петрова та В.А.Францева і вміщено короткі біографічні відомості про цих вчених.

Аналізуючи історіографічні роботи російських вчених необхідно підкреслити, що жоден з них не має спеціального дослідження про аграрні відносини на Закарпатті доби феодалізму. Цього питання вони торкаються тільки частково, аналізуючи загальні праці з історії краю доби середньовіччя і нового часу.

До певної міри історіографію історії Закарпаття розглядуваного періоду збагатили публікації місцевих дослідників. Тут, в першу чергу, слід назвати Ю.А.Затковича, який угорською мовою написав "Історію історіографії угорських русинів" та наукову розвідку про дослідника середньовічної історії краю М.М.Лучкая.² Особливо цікавою і досконалою є перша праця. Необхідно згадати також праці Г.М.Стрипського,³ присвячені з'ясуванню долі документів стародавньої історії Закарпаття (в т.ч. і Гукливського літопису).

І.М.Кондратович написав статтю, в якій аналізує шляхи розвитку історіографії Закарпаття.⁴ Він висловив ряд цінних думок, хоча науковий рівень дослідження і не досить високий. В.М.Гаджега відомий не тільки як історик (в першу чергу, церковний), але й як історіограф. Особливо цінною і змістовною є його праця, присвячена аналізу життєвого шляху та наукової спадщини автора шеститомної "Історії карпатських русинів" М.М.Лучкая.⁵

Заслужують на увагу і дослідження історіографічного харак-

1. Яворский Ю.А. Из истории научного исследования Закарпатской Руси (А.Л.Петров, В.А.Францев).—Прага, 1928; Він же. Последний труд А.Л.Петрова//Живая мысль.—1932.—Ч.І.—С.2—4; Він же. Из наследия по А.Л.Петрове//Научный сборник товариства "Просвіта".—Ужгород, 1934.—Рочник Х.—С.1—15.
2. Zatkovics Kálmán. Magyarországi oroszok történetirásának története//Szazadok.—Budapest, 1890.—No. 4.—568—573, 644—660. old.; Він же. Михайл Лучкай//"Бюллетень" на 1910 год.—Ужгород, 1909.—С.101—102.
3. Біленький Я. [Стрипський Г.]. Угороруські літописні записки//ЗНТШ.—1911.—Т.СІУ.—С.73—82; Він же. Где документы старейшей истории Подкарпатской Руси?—Ужгород, 1924.
4. Кондратович И.М. Нови пути подкарпатской историографии//Зоряна kraj.—Унгар, 1941.—Рочник І.—Число 1—2.—С.44—55.
5. Гаджега Василий. Михайл Лучкай: Життєпис и твори.—Ужгород, 1929.

теру П.С.Федора¹ та А.В.Флоровського.² Перший зробив короткий огляд діяльності публіциста А.І.Добрянського та історика і літературознавця Ф.Ф.Арістова. Другий - проаналізував праці І.С.Орлая з історії Закарпаття.

Говорячи про історіографічні праці закарпатських дослідників, необхідно наголосити, що вони мали доступ до багатьох джерел із феодальної історії Закарпаття. Ця обставина, а також знання іноземних мов (латинської, угорської, німецької та ін.) дозволили їм зробити ґрунтовний аналіз наявної літератури, частина якої з плином часу зникла назавжди.

Першим серед радянських істориків звернувся до проблем історіографії історії Закарпаття І.Г.Коломієць. У своїй двотомній монографії, присвяченій висвітленню соціально-економічних відносин та суспільного руху на Закарпатті в другій половині XIX ст., він окремий розділ присвятив аналізу історичної літератури.³ Тут характеризуються праці, які відносяться не тільки до другої половини XIX ст., але й до попереднього періоду. Вчений проаналізував і дав оцінку багатьом дослідженням. Разом з тим, зауважимо, що на критеріях оцінки досягнень своїх попередників позначився вплив ідеологічного фактору. І.Г.Коломієць оцінював опубліковані праці з класових позицій радянської історичної науки.

Вагомий внесок в історіографію історії Закарпаття (у першу чергу, доба середньовіччя) зробив В.В.Пальок. Він видав курс лекцій та опублікував ряд статей.⁴

1. Федор П.С. Краткий очерк деятельности А.И.Добрянского.-Ужгород, 1926; Він же. Федор Федорович Аристов: (К 25-летию его научно-литературной деятельности).-Ужгород, 1930.
2. Флоровский А. Заметки И.С.Орлая о Карпатской Руси.-Ужгород, 1928.
3. Коломієць І.Г. Історія Закарпаття в історических дослідженнях// І.Г.Коломієць. Соціально-економіческие отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия: В 2 т.-Томск: Изд-во Томск.ун-та, 1962.-Т.2.-С.524-582.
4. Пальок В.В. Деякі питання історії Закарпаття з найдавніших часів до кінця XVII ст. в українській радянській історіографії// Культура і побут населення Українських Карпат: (Матеріали республіканської наукової конференції).-Ужгород, 1973.-С.105-112; Він же. Історія Закарпаття в українській радянській історіографії: (Текст лекцій): Спецкурс.-Ужгород, 1974; Він же. Наукова і видавнича діяльність товариства "Просвіта" на Закарпатті в 20-30-х роках XX ст.// Карпатика-Карпатика: Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. 36.ст.-Ужгород, 1992.-Вип.І.-С.155-161; та ін.

У кінці 70-х років була опублікована стаття І.М.Заброди та Л.В.Олійника, присвячена характеристиці радянської історіографії історії Закарпаття.¹ Але, на жаль, у ній відведено дуже мало місця аналізу праць про феодальні відносини в краї.

Професійним історіографом історії Закарпаття є Д.Д.Данилюк. Серед наукових розробок дослідника є і наукові статті, що стосуються розглядуваної нами проблема.² У них вчений-історик дає аналіз наукової спадщини О.В.Духновича та В.М.Гадзеги.

Необхідно окремо виділити наукові статті історіографічного характеру, написані Д.Д.Данилюком та В.І.Льком.³ Вони присвячені аналізу наукового доробку відомих вчених-славістів, уродженців Закарпаття М.М.Лучкая та Ю.І.Венеліна-Гуци.

Цінними є історіографічні дослідження вченого-історика О.С.Мазурка.⁴ Він відшукав і проаналізував невідому статтю В.І.Вернадського про Закарпаття, дослідив роль Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка у поширенні наукових досліджень з історії краю, розглянув внесок історика Ю.Ю.Жатковича у вивчення етнографічних проблем Закарпаття.

Дослідник Г.В.Павленко дав аналіз наукової діяльності відомого російського славіста І.І.Срезневського.⁵ У статті наголошується, що згаданий вчений не тільки сам вивчав історію Закарпаття,

1. Заброта І.М., Олійник Л.В. Закарпаття в радянській історіографії//Вісник Академії наук Української РСР.-1978.-№7.-С.35-39.
2. Данилюк Д.Д. Історична спадщина О.В.Духновича//Тези доповідей наукової конференції "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст.".-Ужгород,1992.-С.59-63; Він же. "Загаїти правду не сміючи..."//Невідомий Олександр духнович.-Ужгород: Зріба земля,1993.-С.25-61; Він же. В.М.Гадзега - дослідник історії і культури Закарпаття//Карпатика -Карпатика: Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи. Зб.ст.-Ужгород,1993.-Вип.2.-С.187-193.
3. Данилюк Д., Лько В. М.М.Лучкай - історик-славіст Закарпаття першої половини ХІХ ст.//Український історичний журнал (далі - УІЖ).-1990.-№9.-С.80-84; Іх же. Оцінка творчої спадщини Ю.І.Гуци-Венеліна у вітчизняній історичній науці//Там же.-1992.-№3.-С.32-39.
4. Мазурок О.С. Поборник братства: (О неизвестной статье В.И.Вернадского, посвященной Закарпатья)//История и историки. 1981.-М.: Наука,1985.-С.218-222; Він же. Роль Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка у вивченні історії Закарпаття//Карпатика -Карпатика: Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. Зб.ст.-Вип.1.-С.106-134; Він же. Юрій Жаткович як історик та етнограф//Там же.-Вип.2.-С.187-193.
5. Павленко Г.В. І.І.Срезневський - дослідник історії і культури українців Закарпаття//Карпатика -Карпатика: Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. Зб.ст.-Вип.1.-С.94-106.

але й підтримував місцевих істориків, збирав цінні документи з історії краю, закликав своїх колег до вивчення цього забутого куточку слов'янського світу. Вищезгаданій проблемі присвячена і стаття В.Г.Сарбея та А.В.Крюкова.¹

Багато зробив у справі вивчення історії Росії, України, Угорщини та Закарпаття дослідник Я.І.Штернберг. Крім того, він дав аналіз наукового доробку відомих вчених-краєзнавців Т.Легоцького та А.Шаша.²

Автору стали у пригоді й окремі праці загального характеру³ та ряд колективних монографій.⁴ Вони дали можливість краще зрозуміти і застосувати методикку та методологію історичного дослідження. У цих працях є і деякий фактичний матеріал.

Таким чином, проблема аграрних відносин на Закарпатті доби феодалізму не знайшла свого висвітлення в українській та російській історіографії. Історіографічні праці, як правило, тільки частково торкаються окремих аспектів згаданої проблеми. Саме тому автор робить спробу частково заповнити цю прогалину.

1. Сарбей В.Г., Крюков А.В., І.І.Срезневський - історик України: (До 175-річчя з дня народження)//УЛЖ.-1987.-№6.-С.138-144.
2. Várad-i Sternberg János. vidékünk lelkes kutatója [Lehoczky Tivadar]//Kárpáti kalendárium.-Uzshorod; Kárpáti Kiado,1965.-145-146. old.; Він же. vidékünk, multjanak lelkes kutatója//Kalendárium. 1980.-Uzshorod. Kárpáti Kiado,1979.-115-117. old.
3. Астахов В.И. Курс лекций по русской историографии (до середины XIX века).-Харьков: Изд-во ЛГУ,1959; Він же. Курс лекций по русской историографии (до конца XIX в.).-Харьков: Изд-во ЛГУ, 1965; Бернштейн С.Б. Еще раз о Срезневском//Сов. славяноведение.-1984.-№2.-С.87-93; Белебрух А.Г. Критика феодально-крепостнического строя в трудах русских и украинских просветителей XVIII - начала XIX века.-Днепропетровск: В.и.,1988; Иконников В.С. Опыт русской историографии: В 2 т., 4 кн.-К.,1891-1908; Иллерицкий В.Е. Русская историография второй половины XIX века.-М.: Изд-во МГУИИ,1957; Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.).-К.:Вид-во ЛДУ,1959; Рубинштейн Н.Д. Русская историография.-М.: Госполитиздат,1941; Санцевич А.В. Українська радянська історіографія (1945-1982 рр.).-К.: Вища школа,1984; Черешнин Л.В. Русская историография до конца XIX в.: Курс лекций.-М.: Изд-во ЛГУ,1957; Шапиро А.Л. Русская историография в период империализма: Курс лекций.-Л.: Изд-во ЛГУ,1982; Він же. Историография с древнейших времен по XVIII век: Курс лекций.-Л.: Изд-во ЛГУ,1982; та ін.
4. Очерки истории исторической науки в СССР: В 5 т.-М.: Изд-во АН СССР; Наука,1955-1985; Развитие историчної науки на Україні за роки Радянської влади.-К.: Наук.думка,1973; Историография истории Украинской ССР.-К.: Наук.думка,1987; та ін.

Мета дисертаційного дослідження. Метою дисертаційної роботи є аналіз української та російської історичної літератури нового та новітнього часів про соціально-економічні відносини в закарпатському селі, антифеодальну і національно-визвольну боротьбу селянства краю у добу феодалізму (IX – середина XIX ст.). Складність завдання полягала в тому, що автору довелося аналізувати праці про аграрні відносини на Закарпатті за часів всієї феодальної епохи, враховуючи при цьому особливості їх розвитку в кожний конкретний період.

Для досягнення мети у процесі дослідження поставлено такі завдання:

- простежити процес висвітлення аграрної проблеми на Закарпатті в добу феодалізму в українській та російській історіографії нового і новітнього часів;
- дослідити основні етапи вивчення вищезгаданої проблеми: наукову розробку теми істориками XIX – початку XX ст., вивчення її у працях вчених 20-30-х років XX ст. і здобутки радянської історіографії;
- визначити внесок місцевих вчених-істориків (М.М.Лучкай, Т.Легоцький, М.М.Лелекач, А.Шам та ін.) у розробку теми дисертаційного дослідження;
- з'ясувати, яке місце в історичній літературі відведено висвітленню становища селянства Закарпаття в добу феодалізму;
- показати рівень наукової розробки історії соціальних рухів селянства Закарпаття в минулому (селянська війна 1514 р., національно-визвольна війна 1703-1711 рр., антикріпосницькі виступи народних мас краю в 20-30-х роках XIX ст.);
- проаналізувати дослідження істориків з питань антифеодальної та національно-визвольної боротьби селян Закарпаття під час угорської революції 1848-1849 рр., звернувши увагу на мемуарну літературу;
- визначити, в якій мірі використання етнографічної літератури сприяє розширенню джерельної бази дисертаційної роботи.

Предмет та завдання даної роботи визначили вибір методів і прийомів дослідження. В основу його був покладений проблемно-хронологічний метод вивчення обраної теми, її складових частин і окремих аспектів, співставлення поглядів істориків на різних етапах історіографічного процесу і виявлення тенденцій у поглибленні розробки

даної проблематики. Це дало можливість виявити не тільки стан досліджень на окремих етапах, але й накреслити перспективи подальших наукових розробок.

Наукова новизна дисертації. У дисертації вперше у вітчизняній історіографії зроблена спроба комплексно проаналізувати українську та російську історичну літературу XIX–XX ст. про аграрні відносини на Закарпатті в добу феодалізму, дати синтетичний науковий огляд найважливіших проблем соціально-економічної історії краю до середини XIX ст.

У дисертації здійснено аналіз літератури про соціальні рухи селян, їх причини, характер, розмах та наслідки на різних етапах розвитку феодальних відносин. Характеризується також етнографічна література, в якій досліджуються окремі аспекти побуту закарпатського селянства.

У роботі не тільки підсумовано досягнення історичної науки в розробці розглядуваної проблеми, але й визначено коло питань, які потребують більш глибокого вивчення або переосмислення.

Джерельна база дисертації. Джерельну базу дисертації склав комплекс історіографічних джерел, які за формою поділяються на узагальнюючі (синтетичні) монографії (колективні та індивідуальні), а також статті, науково-популярні видання, повідомлення, публікації матеріалів науково-теоретичних конференцій академічних та наукових установ, симпозіумів. У дисертації не випадково досліджуються праці українських та російських істориків, бо саме вони найбільше зробили в справі розробки аграрної тематики. Із врахуванням історичних процесів і тенденцій і у відповідності з розвитком дослідження даної теми використаний у дисертації комплекс історіографічних джерел може бути розподілений за певними періодами розвитку історичної науки: роботи, видані протягом XIX – поч. XX ст.; праці, написані в 20–30-х рр. новітнього часу; радянська історіографія. Особливе значення для вивчення проблеми аграрних відносин на Закарпатті доби феодалізму мають праці, опубліковані в матеріалах наукового симпозіуму по аграрній історії Східної Європи, в "Наукових записках" Ужгородського держуніверситету, в збірниках матеріалів науково-практичних конференцій тощо. Найбільший внесок у справу вивчення згаданої проблеми було зроблено радянськими науковцями протягом 50–60-х років нашого століття.

З метою конкретизації, уточнення окремих положень і висновків дослідників дисертантом залучені також і історичні джерела (як

опубліковані так і не опубліковані). За типово-видовими ознаками вони поділяються на дві групи - документальні і оповідні (наративні) джерела. Серед перших виділяються законодавчі пам'ятки, публічно-правові і приватно-правові акти, описи маєтностей, урбаріальні грамоти тощо. Вони були виявлені дисертантом у фондах Державного архіву Закарпатської області (м.Берегово).

Найбільш значну групу наративних джерел, використаних у даній роботі, складає мемуарна література: спогади учасників описаних подій, записки подорожників по Закарпатті в XIX ст. Використання цієї групи джерел дозволяє більш наочно розкрити різні аспекти теми. Слід відзначити, що мемуарна література опублікована, в основному, в тогочасних історичних часописах ("Русский архив", "Русская старина", "Исторический вестник").

Доводиться констатувати, що й досі не видано спеціальних археографічних збірників, присвячених розглядуваній темі і це, в певній мірі, гальмує дослідження проблеми аграрних відносин та становища селянства Закарпаття доби феодалізму (до середини XIX ст.).

Практичне значення дисертації. Робота є закінченим дослідженням і носить комплексний характер. Вона знаходиться на стику таких наукових галузей, як економічна історія, історія України, історія зарубіжних країн Східної Європи та краєзнавство.

Матеріали дослідження стануть у пригоді викладачам вузів при підготовці спецкурсів, при написанні історії Закарпаття доби середньовіччя та нового часу, а також історії селянства України. Матеріали дисертації можуть бути використані при розробці окремих історіографічних проблем української історії, а також при складанні бібліографічного покажчика з історії селянства України в добу феодальних відносин.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист:

1. Історична література про аграрні відносини на Закарпатті доби феодалізму поділяється на три групи: праці істориків XIX - початку XX ст., дослідження вчених 20-30-х років XX ст. та наукові здобутки радянських авторів. Рівень і характер досліджень залежали від багатьох факторів: рівня розвитку історичної науки на певному етапі, вдосконалення методів досліджень, використання джерельної бази, теоретичних, методологічних засад тощо.
2. Значну роль у постановці проблеми наукового вивчення історії Закарпаття доби феодалізму відіграли відомі російські історики-

славісти - К.Я.Грот, В.І.Ламанський, Є.Д.Перфецький, О.Л.Петров, І.І.Срезневський, І.П.Філевич, В.А.Францев, Ю.А.Яворський та ін. Серед українських істориків найбільше уваги розглядуваній проблемі приділили В.М.Гнатюк, Я.Ф.Головацький, Д.І.Дорошенко та ін. Певний внесок у дослідження проблеми аграрних відносин на Закарпатті феодальної доби зробили місцеві історики - М.М.Лучкай, Т.Легоцький, М.М.Делекач, А.Шаш. Вони більш повно розкрили окремі питання проблеми, їх дослідження відзначаються вагомою джерельною базою.

3. У роботах про окремі аспекти аграрної історії Закарпаття, написаних до середини 40-х років ХХ ст. був відсутній формаційний поділ людської історії. Крім того, ці роботи, за деяким винятком (М.М.Лучкай, Т.Легоцький, О.Мицк, Є.В.Тарле, А.Шаш) носили описовий характер.
4. У радянській історіографії головна увага зверталась на різні аспекти антифеодальних рухів та національно-визвольної боротьби народних мас Закарпаття (Ю.І.Візницький, В.В.Грабовецький, В.М.Маркуш, В.М.Мельник, І.Г.Коломієць, Я.І.Штернберг, І.Г.Шульга, В.П.Шушарін та ін.). Поряд з цим, помітне місце в історичній літературі відведено характеристиці особливостей аграрних відносин на Закарпатті у XVI-XVII ст. (Т.М.Сопко) та урбаріальної реформи, проведеної тут у 70-х роках XVII ст. (О.Мицк, І.Г.Коломієць, І.Г.Шульга).
5. В історіографії досить ґрунтовно досліджено аграрне питання та національно-визвольна боротьба селян Закарпаття під час угорської революції 1848-1849 рр. (Т.Легоцький, Р.А.Авербух, І.А.Гранчак, В.І.Ілько, І.Г.Коломієць, І.М.Мельникова, І.М.Мешко, І.Г.Шульга та ін.). Окремі аспекти даної проблеми знайшли своє відображення у мемуарній літературі (П.В.Алабін, М.Богдановський, Ф.Григоров, М.Д.Ліхутін, Л.П.Николаї, І.І.Ореус та ін.).
6. При висвітленні окремих питань дисертаційного дослідження чимала роль належить етнографічній літературі (Я.Ф.Головацький, А.П.Дешко, О.В.Духнович, Ю.В.Жаткович, В.Л.Левичський, М.М.Бахтін, Г.О.Деволан, О.Л.Петров та ін.).

Апробація дослідження. Основні положення і висновки дисертації викладені у виступах автора на міжнародній науковій конференції "Культура Українських Карпат: традиції і сучасність" (м.Ужгород, 1993), П'ятій і Шостій Всеукраїнських наукових конференціях з історичного краєзнавства (м.Кам'янець-Подільський, 1991; м.Луцьк, 1993),

Другий Всеукраїнській науковій конференції "Проблеми історії національного руху на Україні (до 1917 р.)" (м.Миколаїв, 1992), науковій конференції, присвяченій пам'яті Івана Панькевича (м.Ужгород, 1992), VI-й науковій конференції молодих вчених і спеціалістів Ужгородського держуніверситету (м.Ужгород, 1991), науковій конференції "О.В.Духнович і слов'янський світ" (м.Ужгород, 1993), а також на засіданнях кафедри нової і новітньої історії та історіографії УжДУ.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація побудована на основі проблемно-хронологічного принципу і, у відповідності із завданнями дослідження, а також реальними можливостями її джерельної бази, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

У вступі обгрунтовано вибір теми дисертації, розкрито її актуальність і рівень історіографічної розробки, визначено хронологічні межі дослідження, сформульовано мету і завдання роботи, окреслено реальну джерельну базу розглядуваної проблеми, вказано на наукову новизну і практичне значення дисертації.

У першому розділі - "Питання аграрної історії Закарпаття IX-XIII ст. у працях українських та російських дослідників" - показано рівень вивчення аграрно-селянської проблеми в історіографії. Розкрито особливості зародження та розвитку феодальних відносин в краї у розглядуваний період.

Зокрема у першому параграфі звертається увага на деякі особливості формування феодальних відносин на Закарпатті на етапі раннього феодалізму. На думку переважної більшості дослідників (Я.Ф.Головацький, М.М.Лучкай, В.М.Пачовський, М.М.Бахтін, Л.Явдик, І.М.Гранчак, Д.Д.Данялюк, В.І.Лько, М.М.Лелекач, П.П.Сова...) закономірний процес суспільного розвитку Закарпаття був порушений приходом племен угрів (угорців) у другій половині IX ст. Угорці, осівши в Тисо-дунайській рівнині, зуміли з часом підкорити собі Закарпаття і встановити своє панування над населенням краю.

Історики Є.В.Перфецький, Е.А.Балагурі, Є.І.Пеняк та ін. звертають увагу на той факт, що на час приходу угорців слов'янське населення Закарпаття вело осілий спосіб життя, займався землеробством та скотарством. В історіографії вказується на другу особливість формування феодальних відносин в краї, яка полягала в тому, що завойовники (угорці) багато чого запозичили у підкорених

слов'ян, в першу чергу, в організації господарства.

Третя особливість формування феодальних відносин на Закарпатті полягала в тому, що наш край протягом короткого періоду (X-XI ст.) належав до Київської Русі (А.І.Генсьорський, М.М.Лелекач, Ф.П.Шевченко та ін.). До такої думки вчені-історики прийшли після глибокого опрацювання великої кількості джерел (в т.ч. на латинській, німецькій, угорській та ін. мовах). І це відчуття спільності з народами на схід від Карпат справило певний вплив на формування суспільних відносин у краї.

Певний відбиток на формування феодальних відносин на Закарпатті наклав і той факт, що на перших порах спільного проживання угорців і слов'янського населення крам між ними простежувались добросусідські відносини. На цьому наголошують ряд дослідників (і, в першу чергу, Б.В.Тарле).

Крім того, певний вплив на процес формування феодальних відносин на Закарпатті справила монголо-татарська навала у 1241-1242 рр. Наслідком цієї драми були зруйновані фортеці, спалені села, витоптані посіви, криваві розправи над мирним населенням. Це питання знайшло своє відображення у дослідженнях І.М.Гранчака, В.В.Палька, В.М.Пачовського, П.П.Сова та ін.

Разом з тим, у дисертації підкреслюється, що питання особливостей формування феодальних відносин на Закарпатті в IX-XIII ст. вивчено недостатньо. Пояснюється це невеликою кількістю джерел, а також (дуже часто) їх недоступністю. Тому це питання залишається відкритим перед майбутніми дослідниками.

У другому параграфі дано аналіз історичної літератури, в якій розкривається питання соціально-економічного становища Закарпаття на першому етапі розвитку феодальних відносин. Найбільше в цьому напрямку зробили Г.О.Деволан, О.Мицюк, І.Г.Коломієць, М.М.Лелекач, М.А.Павлушкова, П.П.Сова, Б.В.Тарле та ін.

У дисертації підкреслюється, що переважна більшість істориків (М.М.Бахтія, Г.О.Деволан, Л.Явдяк, Б.В.Тарле...) відзначає рівноправність угорців і русинів на початковому етапі їх спільної історії. Але ситуація почала змінюватися в XIII ст., коли була прийнята "Золота булла" (1222 р.), що зрівняла у правах усіх дворян, звільнила їх від будь-яких податків, поставила на перше місце в суспільстві.

В історичній літературі (О.Мицюк, М.М.Лелекач, М.А.Павлушкова, П.П.Сова, Б.В.Тарле) дається характеристика різних категорій селянства Закарпаття.

Є.Ю.Перфецький, Е.А.Балагурі та С.І.Пемяк дослідили (останні, в основному, на археологічному матеріалі) основні види занять населення Закарпаття у розглядуваний період. Підкреслюється, що населення краю вело осілий спосіб життя, займалося землеробством та скотарством, вирощувало зернові, бобові, технічні та городні культури, а також виноград.

В історіографії висвітлюється і питання повинностей селян Закарпаття. М.М.Лелекач доводить, що в кінці XIII ст. існували чотири основні види селянських повинностей – "цензус", "сервіца", "мунера" і церковна десятина. Деяку увагу цьому питанню приділяють у своїх дослідженнях М.А.Павлушкова і Є.В.Тарле.

У дисертації підкреслюється, що в історичній літературі ряд проблем висвітлені недостатньо або взагалі не розкриті: 1) необхідно більш глибоко дослідити характер взаємовідносин Угорської держави і народних мас Закарпаття; 2) потребують детальнішої характеристики деякі категорії населення краю ("йоббаді", "гості", "цівео"); 3) вимагає конкретизації питання повинностей селян; 4) необхідно глибше дослідити селянські переходи (вони то дозволялись, то заборонялись); 5) в історичній літературі зовсім відсутні відомості про соціальні рухи на Закарпатті в розглядуваний період.

У другому розділі дисертації – "Українська та російська історична література про аграрні відносини на Закарпатті в XIV – першій половині XV ст." – аналізується історіографія, присвячена темі дисертаційного дослідження на другому етапі феодального розвитку краю.

У першому параграфі дисертації підкреслюється, що українські та російські історики досить добре показали діяльність угорських правителів з династії Анжу в справі поступового зміцнення феодальних відносин у країні (О.Мицюк, І.Г.Коломієць, І.Г.Шульга). Цьому процесу поклали початок укази королеви Єлизавети (1343 р.) та короля Льодовика (1351 р.).

В історичній літературі ґрунтовно розкрито становище закарпатського селянства цього періоду (Т.Легоцький, О.Мицюк, Т.Д.Гусарова, І.Г.Коломієць, М.М.Лелекач, В.М.Маркуш, Т.М.Сопко...). Так, Т.Д.Гусарова показала особливості угорського села (що мало багато спільного із закарпатським) напередодні селянської війни 1514 р., привела деякі документальні матеріали, що характеризують відносини між селянами і землевласниками в розглядуваний період. Цим же проблемам присвячено і дослідження М.М.Лелекача. Історик Є.В.Тарле,

аналізуючи указ ІЗ5І р., особливо увагу звертає на введення нового податку - дев'ятини та запровадження патримоніальної юстиції.

Вчені-історики В.М.Маркуш та Т.М.Сопко дослідили період ХІV-ХУІ ст. Особливо цінними є дослідження останнього, в яких розкрито проблему "другого видання кріпосництва" (ХVІ-ХУІІ ст.).

У дисертації підкреслюється, що в ряді праць (Т.Д.Гусарова, Т.М.Сопко та ін.) досить добре розкрито питання угорського законодавства, спрямованого на закріпачення селян Закарпаття (як і всієї Угорщини). Дається ґрунтовний аналіз рішень Офенського сейму І5І4 р. та Тріпартітуму (І5І5 р.), на основі яких селян було перетворено в кріпаків.

М.М.Лелекач та І.Г.Коломієць проаналізували процес зростання феодалних повинностей та розмірів податків, вказали на деяку їх диференціацію. Разом з тим, вони дали характеристику великих магнатських маєтків, назвали найбільших землевласників краю (в т.ч. і місцевих) та розміри їх володінь. Цим самим було спростовано твердження, що на Закарпатті не було "своїх" панів.

Разом з тим, у дисертації вказується і на деякі питання, які не досліджено в історіографії взагалі або висвітлено недостатньо: 1) Ї досі не з'ясовано питання про перші кроки панування Анжуйської династії на Закарпатті; 2) слабо висвітлено питання міграційних процесів, зростання чисельності населення Закарпаття в ХІІІ-ХІV ст. за рахунок переселенців і роль в цьому процесі шотландців і кенезів; 3) відсутня розгорнута характеристика різних категорій залежного населення краю у розглядуваний період; 4) доцільно було б дослідити особливості розвитку великих приватних господарств на Закарпатті у першій половині ХУІІІ ст., проаналізувати і співставити їх головні економічні показники тощо.

У другому параграфі аналізується історична література, в якій висвітлюється питання антифеодалних рухів та національно-визвольної боротьби селян Закарпаття в ХІV - першій половині ХУІІІ ст.

У роботі підкреслюється, що досить добре вивчено окремі аспекти селянської війни І5І4 р. (І.Арський, Т.Д.Гусарова, Є.В.Тарле, В.П.Шушарін та ін.). Історики розкривають причини, хід та наслідки селянської війни під проводом Дьєрдя Дожі.

Питанням антикріпосницької та національно-визвольної боротьби народних мас Закарпаття другої половини ХУІІІ і початку ХУІІІ століть присвячено дослідження В.М.Мельника. Автор дослідив селянські виступи, що відбулися під час визвольної війни І648-І654 рр., описав хід повстання під проводом Імре Текелі (І678-І685 рр.). Однак

згаданий історик допустив ряд фактологічних помилок і перекручень.

Важливе місце в історіографії належить визвольній війні 1703-1711 рр. Саме ця проблема найглибше розкрита в дисертації та ряді наукових статей Я.І.Штернберга. Відомості про події 1703-1711 рр. містяться і в багатьох колективних дослідженнях.

Досить добре розроблена в історичній літературі і тема опришківського руху на Закарпатті та Прикарпатті (В.В.Грабовецький, І.Г.Коломієць, В.М.Мельник, Ф.І.Стеблій, І.Г.Шульга). Звичайно пріоритет у цій справі належить В.В.Грабовецькому.

Водночас у дисертації наголошується на тому, що далеко не всі аспекти вищезгаданої проблеми висвітлені в достатній мірі, а саме: 1) й досі не досліджено селянсько-дворянське повстання під проводом Петра Петровича на початку ХІV ст.; 2) на основі аналізу архівних матеріалів потребують глибокого вивчення селянські рухи 1436-1437, 1457, 1470, 1484, 1490, 1492, 1494 і 1551 років, про які в історичній літературі тільки згадується; 3) необхідно звернути увагу на висвітлення селянських виступів, які відбувалися під релігійними лозунгами, вказавши на їх окремі особливості; 4) у переважній більшості наукових праць відсутні карти-схеми селянських рухів на Закарпатті, а також відповідний статистичний та ілюстративний матеріал.

У третьому розділі дисертації - "Закарпатське село у період кризи феодално-кріпосницької системи (друга половина ХVІІІ - перша половина ХІХ ст.): історіографія питання" - дано характеристику історичної літератури з цієї проблеми.

У першому параграфі, на основі проаналізованих праць, робиться висновок про безроздільне панування поміщицького землеволодіння на Закарпатті в розглядуваний період. Наголошується, що історики приділили належну увагу з'ясуванню мети, ходу та наслідків проведення в краї у 70-х роках ХVІІІ ст. урбаріальної реформи Марії-Терезії (О.Мищук, І.Г.Коломієць, І.Г.Шульга). В історичній літературі (І.Г.Коломієць, І.Г.Шульга та ін.) підкреслюється, що це був період зростання великого поміщицького землеволодіння, зміцнення латифундій, втягнення їх в орбіту товарно-грошових відносин.

У дисертації акцентується увага на тому, що історики О.Мищук, І.Г.Коломієць, Я.І.Штернберг, І.Г.Шульга та ін. досить глибоко розкрили становище закарпатського селянства: показали зростання панщини, натуральних та грошових податків, загальне зубожіння сільської бідноти. Тут підкреслюється, що австрійське та угорське законодавство твердо стояло на варті інтересів панівних класів.

ті поодинокі закони, що могли привести до деяких позитивних наслідків, були проігноровані дворянством.

В історіографії досить добре досліджена господарська діяльність великих магнатських латифундій. Це стосується, в першу чергу, Мукачєво-Чинадіївської домінії графа Шенборна (Т.Лєгоцький, А.Шаш, І.Г.Шульга).

Разом з тим, у дисертації підкреслюється, що ряд аспектів вищезгаданої проблеми потребують глибокого вивчення на основі нововиявлених документів: 1) необхідно більш чітко і науково обґрунтувати хронологічні рамки завершального етапу розвитку феодалізму на Закарпатті; 2) вимагає всебічної розробки питання економічного та господарського становища окремих приватних латифундій та державних господарств, їх зв'язок з внутрішнім та зовнішнім ринком; 3) необхідно детально вивчити питання продуктивності сільсько-господарського виробництва, зокрема в справі застосування досягнень агрономічної науки та техніки; 4) залишається не до кінця з'ясованою у літературі проблема взаємовідносин землевласників і залежних селян (конкретно по комітатах, районах, окремих господарствах тощо); 5) в історіографії майже нічого не говориться про міграційні процеси на Закарпатті в розглядуваний період.

У другому параграфі дисертації показано здобутки української та російської історіографії у плані дослідження питання антифеодальної та національно-визвольної боротьби селянства Закарпаття на завершальному етапі феодального розвитку.

Вчені-історики (І.Г.Коломієць, Я.І.Штернберг, І.Г.Шульга) дали характеристику різних форм боротьби народних мас із гнобителями, вказали на більш організований її характер.

У дисертації підкреслюється, що найбільш повно висвітлено селянські виступи на Закарпатті, які відбувались у 1784 р. у зв'язку з селянською війною у Трансільванії (Я.І.Штернберг) та рух селян 20-30-х років XIX ст. (Ю.І.Візницький). У наукових працях досліджено різні форми боротьби селян, їх вимоги, рівень організованості, розкрито причини невдач та наслідки селянських заворушень.

В історичній літературі (Ю.І.Візницький, І.Г.Коломієць, Ф.І.Стеблій, Я.І.Штернберг, І.Г.Шульга) показано єдність селян різних народів, що населяли Закарпаття у боротьбі проти феодально-кріпосницького гніту.

Із змісту дисертації видно, що неоднозначною була оцінка характеру антифеодальних та національно-визвольних змагань народних мас Закарпаття. Вона зазнала певних змін. Наприклад, переважна

більшість істориків у минулому (О.Мидик та ін.) засуджувала активні форми боротьби пригнобленого населення проти існуючих порядків, а організаторів цієї боротьби називала "розбійниками", "злочинцями" тощо. І тільки в новітній історіографії на основі документальних матеріалів обгрунтовано закономірність і необхідність боротьби народних мас проти феодално-кріпосницької системи, що зжила себе (В.В.Грабовецький, І.Г.Коломієць, Ф.І.Стеблії, І.Г.Шульга).

Разом з тим, у дисертації зазначається, що не всі аспекти вищезгаданої проблеми знайшли достатнє висвітлення в історичній літературі. В зв'язку з цим, необхідно ґрунтовніше дослідити опришківський рух на Закарпатті (від зародження і до середини ХІХ ст.); на основі архівних джерел скласти карти-схеми, що давали б повну уяву про антикріпосницьку та національно-визвольну боротьбу народних мас краю.

У третьому параграфі аналізується історична література, присвячена висвітленню аграрного питання та розмаху національно-визвольної боротьби селянства Закарпаття у період угорської революції 1848-1849 рр.

Дослідники вищезгаданої проблеми (Р.А.Авербух, І.Г.Коломієць, І.М.Мельникова, Ф.І.Стеблії, І.Г.Шульга та ін.) довели, що революція була закономірним явищем, вона зуміла розв'язати давно нагріле питання - скасувала кріпосне право. Але, разом з тим, наголосують історики, вона не вирішила двох важливих питань - аграрного і національного, що позбавило її підтримки з боку слов'янських народів (в т.ч. і закарпатських українців). У науковому дослідженні І.М.Мешка робиться правильний висновок, що непослідовність у розв'язанні аграрної проблеми була однією з основних причин поразки революції 1848-1849 рр.

В історичній літературі значна увага приділяється роботі слов'янського в'їзду в Празі (І.С.Брик, Й.Й.Первольф, О.О.Погодін, Н.О.Попов, І.І.Удальцов, В.А.Францев). Підкреслюється, що це була перша серйозна спроба слов'янського об'єднання, яка, до речі, виявилася невдалою.

Важливим джерелом з вищезгаданої проблеми є мемуари російських офіцерів-учасників угорської кампанії 1849 р. (П.В.Алабін, М.Д.Ліхутів, Л.П.Николаї, Д.П.Сонцов...). Саме ця література, незважаючи на деякий її суб'єктивізм, дала можливість значній частині росіян познайомитись з слов'янським населенням Закарпаття. Крім того, вона сприяла пробудженню наукового інтересу до історії

краю.

У дисертації на основі аналізу історичної літератури робиться висновок, що угорська буржуазна революція 1848-1849 рр. прискорила загибель феодальних відносин. Вона стала водорозділом між феодалізмом і капіталізмом.

У дослідженні вказується також на деякі недоліки української та російської історіографії з даної проблеми: 1) проаналізовані праці мають певне ідеологічне забарвлення; 2) необхідно уточнити сили революціонерів, які в літературі значно завищені; 3) в історіографії відсутня інформація про втрати росіян на території Закарпаття; 4) необхідно скласти карти-схеми, які б відображали події 1848-1849 рр. (в т.ч. і маршрут російських військ влітку 1849 р.), де було б подано паралельно старі і нові назви населених пунктів.

У четвертому параграфі дисертації дається історіографічний огляд етнографічної літератури, присвяченої питанню побуту селянства Закарпаття на завершальному етапі розвитку феодальних відносин. Підкреслюється, що найбільший внесок у розв'язання даної проблеми зробили такі автори, як Я.Ф.Головацький, А.П.Дешко, О.В.Духнович, Ю.Ю.Жаткович, М.М.Бахтін, Г.О.Деволан, О.Л.Петров, І.І.Срезневський...

Дослідники описали житло русина-українця, його зовнішній і внутрішній вигляд, матеріал для будівництва тощо (Ю.Ю.Жаткович, В.Л.Левицький, Г.О.Деволан та ін.). Я.Ф.Головацький найбільше зробив у питанні вивчення одягу жителів Закарпаття.

В історіографії певну увагу приділено і питанню харчування селян краю. Дослідники Г.О.Деволан, О.В.Духнович, А.П.Дешко, Ю.Ю.Жаткович показали, що їжа русинів-українців була малокалорійною і не давала можливості відновити затрачену енергію. Через це селяни були виснажені, кволі, часто хворіли.

В історичній літературі (переважно етнографічного характеру) звертається також увага на поділ населення Закарпаття за місцем проживання (Я.Ф.Головацький, Ю.Ю.Жаткович, Г.О.Деволан). Описується також уродини, хрестини, весільні обряди, похорони. Згадується і про роль народної медицини у житті населення Закарпаття.

Разом з тим, у дисертації наголошується, що питання побуту селян Закарпаття у розглядуваний період вивчено недостатньо. Сучасні історики практично не займаються дослідженням вищезгаданого питання. А праці, написані в ХІХ - на початку ХХ ст., не завжди

відповідають рівневі розвитку сучасної історичної науки в Україні. У дисертації підкреслюється, що для більш ґрунтовного дослідження згаданої проблеми необхідно: 1) чітко спланувати цю роботу і включити окремі її аспекти до тематики науково-дослідної роботи кафедр, курсових та дипломних робіт студентів-істориків Ужгородського держуніверситету; 2) адміністрації історичного факультету краще організувати етнографічну практику студентів (кожний студент повинен працювати над індивідуальним завданням); 3) налагодити контакти з науковими співробітниками Закарпатського етнографічного музею; 4) підготувати і провести науково-теоретичну конференцію з вищезгаданої проблеми з широким залученням до її роботи науковців, студентів, краєзнавців, народних умільців.

Дисертація завершується висновками, в яких підведено головні підсумки наукового дослідження. Тут зазначається, що українські та російські історики ХІХ-ХХ ст. досить детально висвітлили проблему аграрних відносин на Закарпатті доби феодалізму. Підкреслюється, що найбільший внесок у розробку згаданої проблеми зробили радянські дослідники 50-60-х років.

Разом з тим, у дисертації наголошується, що ряд питань соціально-економічної історії краю досліджено недостатньо і вказується на найважливіші з них, які потребують більш глибокого вивчення або переоцінки у світлі вимог сучасної історичної науки.

Основний зміст і найважливіші положення дисертації викладені у таких публікаціях автора:

1. Аграрні відносини на Закарпатті в епоху феодалізму в радянській історіографії//Сборник тезисов докладов УІ-й научної конференції молодих учених і спеціалістів УжГУ, 10-17 жовтня 1991 г.- Ужгород, 1991.-С.183-184.
2. Огляд архівних джерел в історії Закарпаття доби феодалізму// У Всеукраїнська конференція "Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України" (жовтень 1991 р.): Тези доповідей та повідомлень.-К.-Кам'янець-Подільський, 1991.-С.141-142.
3. Національно-визвольні моменти в соціальних рухах на Закарпатті в добу середньовіччя: історіографічний огляд сучасної літератури//Друга Всеукраїнська науково-теоретична конференція "Проблеми історії національного руху на Україні (до 1917 р.)" [7-8 жовтня 1992 р.]: Тези доповідей: В 3 ч.-К.-Миколаїв,

1992.-Ч.2.-С.63-64.

4. Питання феодальної історії Закарпаття в науковому доробку О.Л.Петрова//Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 року).-Ужгород, 1992.-С.227-231.
5. Питання боротьби народних мас Закарпаття проти феодально-кріпосницького гніту в радянській історичній літературі//Тези доповідей наукової конференції "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст.".-Ужгород,1992.-С.90-104.
6. Олександр Духнович як історик//О.В.Духнович і слов'янський світ: Тези наукової конференції 23-24 квітня 1993 року.-Ужгород,1993.-С.138-139.
7. Володимир Ігнатик і Закарпаття//Шоста Воеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства [28 вересня - 1 жовтня 1993 р.].-Луцьк,1993.-С.257.

В.Виниц

Підписано до друку 21.01.94
Формат 60 x 84 / 16
Заказ 79. Тираж 100
УВВК "Патент", вул. Гагаріна 101

459083

AB 29.112

AB 29.112